

Adrian Rezeanu

BUCUREȘTI. ETIMOLOGIE SAU GENEZĂ TOPONIMICĂ

1. Structura oiconimelor românești, abordată în detaliu în studiile descriptive și normative de toponimie, presupune, prioritar, stabilirea unor particularități distincte, aflate într-o conexiune directă cu problematica amplă, culturală, economică, socială, istorică.

Una dintre aceste caracteristici se referă la statutul oiconimului, derivat cu sufixele **-ești** și **-eni**. Pentru clarificarea mecanismului transferului de nume și de sens în cadrul acestor oiconime, în *Dicționarele toponimice ale României. Oltenia și Muntenia* s-a operat cu categoria „nume de grup”¹.

Concluzia introducerii acestei categorii în raționamentul etimologic a fost aceea că toponimele provenite de la nume de grup în **-ești** au la bază întotdeauna un nume de persoană².

Sufixul **-ești**, care apare în structura numelui de grup și al oiconimului, este „din punct de vedere semantic mai puțin cuprinzător și ne trimite, în mod strict, la originea personală, chiar și atunci când, sub formă de singular, este oarecum sinonim cu **-eanu**”³.

Din acest punct de vedere, logica transferurilor de sens se poate concretiza în următoarea schemă:

Ploaie (moșul fondator) → (*n. grup ploiești*) → **Ploiești**.

2. Ca nume propriu, cu statut formal și semantic, oiconimul circulă din aproape în aproape, de la un denotat la altul, formând o extensie derivațională pe orizontală. Acest proces toponimic presupune un șir de ipostaze corespunzătoare la denotate diferite față de cel primar, marcate formal cu același nume, diferit fiind doar termenul generic.

Extensia derivațională este condiționată de prezența vecinătăților topografice imediate, prin intermediul cărora să se poată produce fenomenul de transgresare a numelui primar către alte denotate între care să existe un *sem* minimal comun.

¹ Vezi Gh. Bolocan, *Categoria nume de grup în toponimie*, în LR, XXV, 1976, nr. 1, p. 89–98; idem, *Formarea numelor de grup în Oltenia*, în SCL, XXXIII, 1982, nr. 2, p. 133–163.

² Vezi *Introducere la Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, vol. I, Craiova, 1993, p. 39.

³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 160.

Între denotatele de pe traiectul extensiei derivaționale există grade diferite de motivații toponimice. Pentru deblocarea raționamentului legat de motivația toponimică într-o serie derivațională amplă, considerăm motivată doar ipostaza aflată în imediata vecinătate a denotatului inițial.

Oiconimul antrenat într-o extensie derivațională pe orizontală se manifestă pe două paliere:

2.1. Oiconim reprezentând satul periurban încorporat, care, prin transfer de nume și parțial de sens, își diminuează sfera semantică:

Broșteni (sat încorporat) (1696 MȚR 129/18, 1700 RV 25/5) → *Mahalaua* ~ (1696 MȚR 129/18, 1775 MȚR 170/11, 1798 CAT) → *Ulița* ~ (1844–1846 B I, 1852 B II, 1871 P I, 1898 MDG) → *Biserica* ~ (1852 B II) → *Plasa* ~ (1798 CAT) → *Groapa Broștenilor* (1800 RV 103/1) → *Balta Broștenilor* (1800 RV 103/1)⁴.

2.2. Oiconim reprezentând satul primar care, paradoxal, își manifestă mobilitatea statică în cadrul aceluiași denotat, supus, succesiv, anumitor etape de dezvoltare: *sat primar* → *târg comercial* → *oraș*.

Boldești (*sat* – Ph) (*cr.* 1573 RÂN 13/1) (DRH VII 192–3) → *comună* → *oraș* → *moșie*.

2.2.1. Alteori, oiconimul reprezentând satul primar transgresează către unitatea administrativ-teritorială imediat superioară:

Botești (*sat* – Ag) (*cr.* 1576 DRH VIII 33–4, *sl.* 1579 DRH VIII 373–5) → *comună* (1872 DTSR, 1898 MDG).

3. Distincția dintre geneza și etimologia numelor proprii făcută de Ecaterina Mihăilă⁵ privește *geneza* „ca mod de selectare a elementelor și a regulilor adecvate funcției de identificare, pe care orice nume propriu trebuie să o îndeplinească”, iar *etimologia* „ca origine a numelor proprii – cuvântul (cuvintele) de la care provine” (p. 267).

⁴ Siglele utilizate reprezintă: **MȚR** = *Mitropolia Țării Românești*; **RV** = *Mănăstirea Radu Vodă*; **1798 CAT** = *Catagrafia Poliției Bucureștilor*, 1798; **B I** = Maior Baron Rudolf Artur von Borroczy, *Planul Bucureștilor* (1844–1846); **B II** = Maior Baron Rudolf Artur von Borroczy, *Planul Bukureștiului* (1852); **P I** = Maior D. Pappasoglu, *București. Capitala României*, 1871; **MDG** = *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. I–V, 1898–1902; **COTR** = *Mănăstirea Cotroceni*; **COTR Mss.** = *Mănăstirea Cotroceni. Manuscrise*; **G** = C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor...*, 1966; **1934 GHID** = *București. Ghid oficial cu 20 hărți pentru orientare*, 1934; **EP** = F.B. Purcel, Ferdinand Ernst, *Plan ...*, 1791; **DUILR** = *Dicționar universal ilustrat al limbii române*, București, vol. I–XII, 2011; **DRH** = *Documenta Romaniae Historica*; **DTSR** = I. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României*.

⁵ Vezi Mihăilă Ecaterina, *Despre geneza și funcția numelor proprii*, în LR, XXVII, 1978, nr. 3, p. 267–272; idem, *Extensie derivativă toponimică*, în „Studii și Cercetări de Onomastică”, nr. 7, 2002, Craiova, p. 5–10; pentru detalierea acestor procese aplicate la toponimia urbană, vezi și Adrian Rezeanu, *Geneză și etimologie în toponimia urbană*, în „Buletin științific”, Fascicula Filologie, Seria A, vol. XVII, Baia Mare, 2008, p. 89–103.

În continuare, Domnia-Sa stabilește că relația dintre semnul verbal primar și referentul desemnat la nivelul numelor de persoană este „o relație prin *convenție arbitrară*”, „nimic din expresia lui sonoră nu amintește, nu evocă, nu actualizează referentul” (p. 269).

În cazul numelor de locuri, „selectarea la nivelul sistemului primar de semne este *motivată* de caracteristicile obiectului” (p. 272).

Numele de loc, „chiar și oiconimul” (*n.n., A.R.*) își dezvoltă și în condițiile integrării în sistemul primar de semne al limbii o realitate proprie în care relațiile cu semnele primare verbale conturează parțial nonmotivații.

Detalierea făcută de Ecaterina Mihăilă în privința deosebirii dintre etimologie și geneză în toponimie au însă o aplicabilitate restrânsă la toponimul primar, neangajat într-o „extensie derivațională”. În cadrul acesteia și în strânsă legătură cu amploarea extensiunii se produce o diminuare a legăturii dintre realitatea concretă a limbii și realitatea motivațională care a generat toponimul primar.

Procesul de *geneză* privește realitatea dintr-un șir derivațional amplu, unde transferul neîntrerupt de nume și de sens se produce între numele proprii și se referă punctual la relațiile dintre ipostazele derivaționale din imediata vecinătate a celei primare. Cu cât o ipostază dintr-o astfel de extensiune este mai depărtată de toponimul inițial, motivațiile primare devin reminiscențe semantice golite gradual de conținut.

Astfel, extensiunea derivațională în toponimie, cu ipostaze-nume proprii care își diminuează semantica până la opacitate, se înscrie în direcția unei logici interioare, în care un cuvânt cu o dinamică permanentă „își pierde *comprehensiunea*, dar își menține *extensiunea*”⁶.

3.1. Extrapolând aceste considerații la grupa oiconimelor și, în mod special, la **București**, vom face o serie de aprecieri cu privire la originea acestui toponim, toate acestea raportându-le, de fiecare dată, la articolul-titlu **București**, din cadrul lucrării *Dicționarul toponimic al României. Muntenia*, vol. I.

4. Fapt îndeobște acceptat și promovat, oiconimul **București**, fără a se diferenția ipostazele derivaționale dintr-o extensie, provine de la antroponimul **Bucur**⁷. Există și situații, în care **Bucur** nederivat, apare și toponimizat: **Bucur**, *vâlcea s. Bughea de Sus c. Teișani – Ph (DTRM, vol. I, 356)*, precum și **Bucura**, *poiană s. Prunești c. Albeni – Gj; sat, oraș Vânu Mare – Mh (DTRO, vol. I 392)*.

Dicționarele toponimice amintite mai sus au introdus în raționamentul de stabilire a originii și un număr limitat de ipostaze derivaționale pe orizontală, fixându-se și un anumit grad de interdependență globală între acestea, dar numai sub umbrela termenului „etimologie”.

Bucura 1. Sat, oraș Vânu Mare Mh. 2. Comună. 3. Pădure. 4. Baltă. Et. 1.
← *np. Bucura; (2.3.4.)* → *top. 1.*

⁶ Vezi Alexandru Surdu, *Teoria formelor logico-clasice*, București, 2008, p. 29.

⁷ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 164.

4.1. Prin tradiție, **Bucureștiul** a fost inițial un sat plasat, probabil, lângă o cetate fortificată de Mircea cel Bătrân în secolul al XIV-lea. Cetatea de pe Dâmbovița „lângă care era satul începător al Bucureștilor”⁸ s-a extins în secolul al XV-lea, paralel cu târgul din preajma cetății.

4.1.1. Tot prin tradiție, fondatorul **Bucureștiului** a fost ciobanul **Bucur**. Antroponimul de origine albaneză (← **bukur** „frumos”)⁹ a fost legat de unii istorici¹⁰ de numele **Radu** (← **radosti** „bucurie”), cu referire directă la domnitorul Radu cel Frumos.

Derivarea cu sufixul **-ești** este foarte specializată, oiconimul **București** îi denumește strict doar pe descendenții lui **Bucur**, care s-au impus în comunitatea sătească¹¹.

4.2. La nivel diacronic, dinamica unui oiconim poate fi plasată într-o extensie derivațională pe orizontală prin două modalități. Acestea privesc două direcții contrare: pe de o parte, îngustarea sferei semantice până la inabilitatea de a putea merge la sursa unei extensii, iar, pe de altă parte, amplificarea sferei semantice și plasarea oiconimului ca ipostază derivațională cu un statut administrativ superior.

4.2.1. Prin îngustarea sferei semantice, un sat încorporat poate deveni o mahala în cadrul unității teritoriale-pivot, apoi o cale de acces etc. Această modalitate am numit-o regresivă, mergând până la relicvă și chiar dispariția formulei marcatore.

În București, este cazul unei serii întregi de sate încorporate, plasate de-a lungul traiektului hidrografic al Dâmboviței:

Cotroceni (sat încorporat) (1614 COTR 1/4, 1622 COTR 1/7, 8, 1625 COTR 1/9, 1631 COTR 1/10, 1639 COTR 1/14) → *Mănăstirea* ~ (1671 COTR 1/26, 1679 COTR 1/27, 28, 1683 COTR Mss. 691, Suluri 7) → *Dealul Cotrocenilor* (1721 MȚR 265/5, 1751 RV 58/11, 1753 COTR 24/5) → *Grădina de Vară* ~ (1781 G 104) → *Moșia Cotrocenilor* (1787 COTR 28/46) → *Drumul Cotroceni(lor)* (1821 COTR Mss. 430, 1898 MDG și azi) → *Codrul Cotrăceni(lor)* (1852 B II) → *Podul Cotroceni(lor)* (1852 B II) → *Palatul* ~ (reședință oficială regală – 1882 G 159) → *Parcul* ~ (1898 MDG) → *Cartierul* ~ (1898 MDG, 1934 GHID și azi);

Grozăvești (sat încorporat) (1492 G 255 – *Grozăveștii de Sus*, *Grozăveștii de Jos* – 1559 G 255) → *Codrii Grozăveștilor* (1686 COTR 30/3) → *Podul* ~ (1791 EP) → *Mahalaua Grozăveștilor* (1844–1846 B I, 1852 B II) → *Moara* ~ (1871 P I) → (*Cale de acces*) (1898 MDG 1934 GHID și azi) → (*cartier*) (azi)¹².

⁸ Vezi O.G. Leca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 94.

⁹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 164.

¹⁰ Alesandru Peliman, *Bucur. Istoria fondării Bucureștilor*, în vol. *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, București, 2008, p. 205.

¹¹ Pentru detalierea problematicii, vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 160, 161.

¹² În dinamica sa, „lanțul” derivațional pe orizontală câștigă și pierde din ipostaze. Perimarea unora dintre ele sau apariția instantanee a altora, de exemplu, ipostaza **Hotel București** aplicabilă parțial la extensia analizată, nu are întotdeauna cauze decriptabile toponimic.

4.2.2. Amplificarea sferei semantice a oiconimului, proces aplicabil la unitatea administrativ-teritorială rurală primară, este însoțită de o dinamică a redimensionării reperului oiconimic de bază, dar și de o înlocuire a acestuia pe același spațiu cu o unitate administrativă superioară. Acest proces este presărat cu ipostaze marcate ca fiind ale „devenirii urbane”. Serii cu astfel de ipostaze pot fi identificate în cuprinsul articolelor-titlu din *Dicționarele toponimice ale Olteniei și Munteniei*.

Pentru **București**, DTRM (vol. I, 356) dă numai secvențele *municipiu, oraș, regiune*, pornindu-se de la premisa preeminenței formelor istorice atestate în stabilirea ipostazelor derivaționale. Din punct de vedere al originii se operează doar cu formula „etimologie”, iar raționamentul include numele de grup **bucurești** (de la *np. Bucur*) pentru *oraș*, iar *municipiul* și *regiunea* depind de „etimologia” *orașului*.

4.3. Plasat la nivel lexicografic, termenul „etimologie” este definit ca: **1.** ramură a lingvisticii care studiază originea cuvintelor unei limbi. **2.** explicația istorică a formei și a sensului unui cuvânt (DUILR, București, 2010, p. 110).

Pentru clarificarea definiției adăugăm: **1.** originea cuvintelor comune ale unei limbi; **2.** originea acelor nume proprii, antroponime și chiar toponime primare, care provin din cuvintele comune ale limbii.

4.4. Refăcând întregul traiect al extensiei derivaționale pe orizontală în sensul menționat la **4.2.2.**, diacronia oiconimului **București** se prezintă astfel:

bukur → **Bucur** → (*n. grup bucurești*) → **București 1. sat** → **2. cetate** → **3. târg** → **4. oraș** → **5. municipiu** → **6. regiune** ...

În această extensiune evasicompletă, ipostazele **1., 2., 3.**, chiar dacă sunt purtătoarele unor nuanțe vetuste, totuși, făcând parte dintr-un lanț derivațional, reprezintă verigi indispensabile ale raționamentului toponimic. De aceea absența lor din cuprinsul articolului-titlu **București** din DTRM nu se justifică.

4.5. Abordând *stricto sensu* noțiunea „etimologie”, o putem aplica numai la nivelul decriptării originii antroponimului **Bucur** (← **bukur**). Numele de grup **bucurești** reprezintă o creație teoretică, prezentă în raționamentul toponimic doar ca instrument de lucru. Explicația unei asemenea categorisiri se găsește în poziția adoptată la secvența „etimologie” din DTRM, unde numelui de grup i se adaugă suplimentar numele propriu de la care acesta derivă.

4.6. Decriptarea ipostazelor atestate documentar **1., 2., 3., 4., 5., 6.** necesită explicații suplimentare și o încadrare adecvată. La aceasta contribuie atât procesul de motivație toponimică cât și caracterul specializat al extensiei în care apare, în acest caz, oiconimul **București** (vezi **4.2.2.**).

4.6.1. Ipstaza **1. (sat)** se motivează ca geneză prin antroponimul **Bucur**, admitând faza teoretică intermediară a numelui de grup. De la ipostaza a doua, *cetate*, dispare antroponimul **Bucur** ca etimon motivațional, abordând logica genezei toponimice, cetatea nu s-a format în jurul descendenților lui **Bucur** ci a preluat oiconimul gata format din ipostaza *sat*, aflată aproximativ în imediata vecinătate teritorială a satului primar.

4.6.2. De la ipostaza a treia, *târg*, admitem suprapunerile de sfere semantice sub forma cercurilor concentrice. Târgul comercial medieval **București** poate fi încadrat structural în categoria „târgurilor domnești”, în care sistemul reperelor dominante inițiale precum și denotația tramei stradale s-au format în jurul și sub influența **Curții Vechi Domnești**. Această suprapunere se fundamentează și pe cvasiunicitatea teritorială de bază în care au evoluat toate ipostazele derivaționale ale oiconimului **București**.

Între ipostazele **2.** și **3.** au intervenit la nivel denominativ și oiconimele rurale reprezentând satele periurbane încorporate, care au dilatat sfera semantică a ipostazei *târg* și au diversificat-o.

4.6.3. Motivația toponimică de-a lungul acestei extensii derivaționale s-a diminuat gradual și este individualizată prin microsensuri speciale având în vedere remodelarea unităților administrative pe același teritoriu.

5. În decriptarea semantică a tuturor ipostazelor derivaționale în care este implicat oiconimul **București** nu putem vorbi de etimologie, ci numai de o înlănțuire la nivel de geneză, în care participă două nume proprii, **Bucur** și **București**, acesta din urmă fiind raportat la diferite denotate. Diferențierile notabile dintre aceste ipostaze apar numai la nivelul motivației toponimice.

5.1. Secvența *sat*, în forma arhaică, raportată la fondatorul tradițional **Bucur** (→ **Biserica lui Bucur**) este singura din această extensie care se individualizează drept motivată. Ipoteza *orașul*, de exemplu, nu este legată de **Bucur**, ci, în ordinea atestărilor, de *cetate* sau *târg*, iar din punct de vedere al structurii de **București** (*sat* primar). Putem vorbi de o înlănțuire de ipostaze derivaționale, dar, în același timp, prin amploarea acestei extensii, *se pierde gradual și nuanțat din motivația inițială*.

6. Deși paradoxal, având în vedere și notorietatea acesteia, sintagma „**București**, orașul lui **Bucur**” este neavenită pentru un profesionist. Geneza acestui oiconim implică refacerea întregului lanț derivațional, iar plasarea justificată a ipostazei *oraș* pe un cerc concentric depărtat față de ipostaza inițială, *sat*, marchează accentuarea nemotivației.

BUCAREST. ETYMOLOGIE OU GÉNÈSE TOPONYMIQUE

(Résumé)

L'article présente quelques aspects sur l'origine de l'urbanonyme Bucarest, placé dans une extension dérivative.

Les conclusions se réfèrent au fait que le nom de la ville de Bucarest – extrait d'une telle extension – ne peut pas être encadré dans un processus direct d'étymologie.

Cuvinte-cheie: geneză toponimică, extensie derivațională.

Mots-clés: génèse toponymique, extension dérivative.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*